

УДК [930.2:327.8](470+571:477)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.05.1202>

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДОКТРИНИ «РУССКІЙ МІР» В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННІ: ЄВРАЗІЙСТВО

Тамара ПОЛЕЩУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8802-0633>

кандидатка історичних наук, доцентка,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: tpol@ukr.net

На основі документів і дослідницької літератури розглянуто місце українського питання в ідеології російських євразійців 1920-х—1930-х рр. та їхніх сучасних послідовників, показано важливість цих поглядів для творців і адептів доктрини «русского міра». Відзначено, що одним із джерел «русского міра» є спадщина євразійців, в основі якої — ідея самобутньої цивілізації росії-Євразії, відмінної від романо-германського світу. З'ясовано, що у своєму баченні українського питання євразійці виходили з концепту «єдина російська нація» і «спільноросійська» («общерусская») культура, прагнули переконати українців у згубності їхніх намірів розвивати власну національну культуру, боротися за самостійну державу. Творці відродженого євразійства, відштовхуючись від фундаментальних засад своїх попередників, витворили такі ідеологічні конструкції, які заперечують існування українського народу, його мови, культури, права на суверенну державу. Підкреслено, що неоевразійські ідеї органічно вплетені в доктрину «русскій мір», що стала осердям політики й неоімперської практики путінської росії, обґрунтуванням повномасштабної війни проти України. *Мета* наукової статті — показати роль і значення українського питання в ідеології євразійства та неоевразійства, вплив цих поглядів на концепт «русскій мір». *Методологічною основою роботи* є принципи історизму, детермінованості та системності, які при застосуванні історико-типологічного й порівняльно-історичного методів дають змогу проаналізувати вплив ідеології євразійців, зокрема бачення ними українського питання, на доктрину «русскій мір».

Ключові слова: євразійство, неоевразійство, російсько-українська війна, росія, «русскій мір», Україна, українське питання.

Tamara POLESHCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3136-9340>

Candidate of History, Docent,

The Ivan Franko National University of Lviv,

Department of History of Central and Eastern Europe,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: tpol@ukr.net

HISTORICAL SOURCES OF THE «RUSSIAN WORLD» DOCTRINE IN THE UKRAINIAN QUESTION: EURASIANISM

Introduction. The concept of the «Russian world» has no unambiguous interpretation or legal definition. Over the past decade, the concept of the «Russian world» has been an integral part of Putin's Russia's state policy.

Statement of the problem. Russia's full-scale war against Ukraine, unleashed on 24 February 2022, and the war crimes committed by the Russian occupiers on Ukrainian lands, force us to take a deeper look at the nature of the «Russian world», rethink its ideological roots, and the role of the Ukrainian question in this concept. One of the sources of the «Russian world» was the ideas of Russian Eurasians of the 1920s and 1930s and their contemporary followers.

The purpose of the article is to show the role and importance of the Ukrainian question in the ideology of Eurasianism and neo-Eurasianism, and the impact of these views on the concept of the «Russian world».

The methodological basis is the principles of historicism, determinism and systematicity, which, when applied to historical and typological and comparative historical methods, allow us to analyse the influence of the Eurasian ideology, in particular, their vision of the Ukrainian question, on the doctrine of the «Russian world».

Results. In search of a way out of the crisis of national and cultural identity caused by the collapse of the USSR, intellectuals close to the authorities formed the doctrine of the «Russian world». One of its nourishing sources was the legacy of the Eurasians of the 1920s and 1930s. Back then, in response to the collapse of the Russian Empire and the Bolsheviks' rise to power, a group of young scholars, emigrants from Russia, created the doctrine of Russia-Eurasia as an original civilisation, whose creator and driver of development was to be a «triumphant nation» of Russians, Ukrainians and Belarusians. Eurasian leaders M. Trubetskoy, P. Savitsky sought to convince Ukrainians that their intentions to develop their own national culture and fight for an independent state were fatal. Leading representatives of the Ukrainian emigration D. Doroshenko and O. Mytsiuk, in a public debate argued against the approaches and assessments of M. Trubetskoy and his associates regarding the emergence and prospects of the Ukrainian language and culture, and the ability of the Ukrainian people to create their own statehood.

Conclusions. The concept of the «Russian world» has incorporated an eclectic mix of historical myths, various intellectual and political constructs. The legacy of the Russian Eurasians and their contemporary followers as part of the «Russian World» doctrine has become the core of Putin's policy and neo-imperial practice, and the justification for a full-scale war against Ukraine.

Keywords: Eurasianism, neo-Eurasianism, Russian-Ukrainian war, Russia, «Russian world», Ukraine, Ukrainian question.

Вступ. Найпоширеніше уявлення про «русскій мір» як особливу цивілізацію, основними засадами якої є російська мова і культура, православ'я, спільна історія та історична пам'ять, сформувалося в публічному просторі на початку 2000-х років. А твердження про те, що «русскій мір» став ідеологічним та геополітичним складником державного курсу путінської росії, окреслилося впродовж останнього десятиліття. Повномасштабна війна росії проти України, розв'язана 24 лютого 2022 р., воєнні злочини, скоєні російськими окупантами на українських землях, змушують глибше подивитися на природу «русского міра», переосмислити і його ідеологічні джерела, й місце українського питання в цій концепції.

Одне з найґрунтовніших досліджень ідеології й практики «русского міра» належить українському та американському історику Сергію Плохю, який проаналізував еволюцію цього явища в контексті виникнення та розвитку російської державності [1]. Про загрози «русского міра» для сучасної української державності у своїх працях попереджала українська історикня Лариса Якубова [2; 3]. А після початку повномасштабної російсько-української війни з'явилася низка публікацій, що пов'язують путінський неототалітарний режим — рашизм — з доктриною «русскій мір» [4; 5; 6; 7]. Як відзначають науковці, це поняття не має однозначного трактування та юридичного визначення; це швидше еkleктична суміш релігійно-православних догм, антизахідних настроїв, історичних міфів, різних інтелектуальних і політичних конструктів. Одним із живильних джерел «русского міра» є ідеї російських євразійців 1920-х—1930-х років та їхніх сучасних послідовників.

Мета наукової розвідки — показати роль і значення українського питання в ідеології євразійства та неоевразійства, вплив цих поглядів на концепт «русскій мір».

Основна частина. Перша світова війна, революція 1917 р., катастрофа громадянської війни, остаточне утвердження більшовицького режиму — ці чинники стали великою травмою для інтелігенції колишньої імперії, значна частина якої залишила країну. Саме в середовищі емігрантів з росії, які опинилися в різних європейських державах, і постає євразійство — течія філософсько-історичної та політичної думки, що спробує дати відповідь на причини

розпаду російської державності, запропонувати нову концепцію розвитку майбутнього країни.

Поштовхом до виникнення євразійства стала брошура філолога, філософа, публіциста князя Миколи Трубецького (1890—1938) «Європа и Человечество» [8]. У рецензії на цю публікацію інший емігрант географ та економіст Петро Савицький (1898—1968) уперше вжив термін «Євразія», назвавши так особливий, «серединний», світ, відмінний від Європи й Азії. Якщо Трубецької Європі «протиставляв усе людство», то Савицький — Європу росії-Євразії [9]. Навколо обговорення книжки М. Трубецького і виник євразійський гурток, маніфестом якого став збірник статей «Исход к Востоку: Предчувствия и свершения: Утверждение евразийцев» [10]. Окрім М. Трубецького й П. Савицького, у формування засад євразійства значний внесок зробили також музичний критик Петро Сувчинський, православний богослов Георгій Флоровський, філософи Семен Франк, Володимир Ільїн, історики Георгій Вернадський, Микола Алексєєв, Петро Біцилли й інші представники російської культури в еміграції.

Коротко окреслимо основні складові ідеології євразійства: критичне ставлення до романо-германського Заходу, який, на їхню думку, прагнув до всезагальної європеїзації людства і знищення самотності національних культур; утвердження росії як Євразії — особливого континенту, самотнього культурно-географічного світу, відмінного від Європи та Азії, але зі схильністю до останньої; російський народ не вичерпується слов'янством, він пов'язаний через «туранський елемент» своєю культурою з неслов'янськими народами Євразії; ядром євразійської нації має стати російський народ — «триєдина нація» росіян, українців та білорусів; сутність будь-якої культури визначає релігія, а єдина справжня релігія — православ'я; монгольське панування було благом для росії, адже саме від монголів росіяни перейняли свою державну ідеологію і здатність до об'єднання континенту в державне ціле; розуміння російської революції як, з одного боку, катастрофічного завершення згубного процесу європеїзації росії, а з другого — як початок її благодатного «повороту на Схід»; констатація краху ліберальної демократії та висунення її на зміну нового державного устрою — ідеократії, в якому правляча еліта об'єднана спільною «ідеєю-правительською»;

недосконалим втіленням ідеократії був більшовизм та фашизм, а справжньою ідеократією має стати євразійство [11; 12; 13; 14; 15].

З глибоким критичним аналізом євразійської доктрини виступила як низка впливових представників російської еміграції, так і неросійських національних осередків [16]. Відгукнулися й українці. Одним із перших це зробив колишній член українських урядів доби революційних змагань 1917—1921 років, теоретик українського націоналізму Дмитро Андрієвський (1892—1976). В антизахідництві євразійців, їхній орієнтації на Схід він побачив шанс для українців, адже їхній шлях — європейський. Україна «разом з чехами, поляками, пізніше сербами має творити найновіший шар європейської людности», — переконував український діяч [17]. Глибоко й докладно проаналізував доктрину євразійства професор Українського Вільного університету в Празі та Української господарської академії в Подебрадах, правник та економіст Олександр Мицюк (1883—1943). Серед причин появи цієї течії він назвав такі: поразка росії у світовій війні, перемога більшовиків, критичне ставлення до ідеалів, гасел і тактики «білих», глибоке розчарування в союзниках і в Європі загалом. «Одвертаючись від Європи, частина російської емігрантської інтелігенції почала витворювати ідеологію, що її можна б поставити проти комуністичної й що за нею пішов би російський народ», — наголошував О. Мицюк [18, с. 4]. Він зауважував еkleктичність ідеології євразійства, адже воно «бере потроху звідусюди: з ідеології абсолютного царизму, реакційної катковщини, московського централістичного слов'янофільства, централістичного соціалізму, більшовизму, зрештою, — фашизму... Людську особистість у ньому приковує крайній етатизм; права людини й громадянина знехтувані. Невеликоруські народності віддано на поталу фатальній спадщині державно-централістичного московського думання і виховання, фікції єдності й одноманітності, конкретно — великоруській державній народності». Вчений однозначно інтерпретував концепцію загальноєвразійської культури як панування російської, а запровадження державного православ'я — як всезагальну русифікацію. Заперечуючи оголошення всіх народів росії однією євразійською нацією, О. Мицюк асоціював націю не з державністю, а з народом, етносом; відстоював права народів на свою культуру

і на самостійність. А в євразійській моделі федерації він знаходив подібність до радянської федерації, яка не захищає від русифікації та уніфікації [18, с. 27, 15—18].

Якщо на формування євразійської ідеології вплинула насамперед слов'янофільська та панславистська традиція XIX ст., то у своєму баченні українського питання євразійці виходили з притаманного більшості освічених кіл російського суспільства концептів «єдина російська нація» та «спільноросійська» («общерусская») культура. Адже навіть такі визнані лідери російської ліберальної думки початку XX ст., як Петро Струве, хоч і підтримували розвиток української культури в межах «спільноросійської», категорично виступали проти тих, хто прагнув бачити українську мову мовою «високої» культури, творити національно орієнтовану науку, тим паче політизувати український рух [19]. Ймовірно, що такі погляди поділяв студент професора П. Струве на економічному факультеті Петербурзького університету Петро Савицький, уродженець Чернігівщини, майбутній ідеолог євразійства. В одній із своїх перших публікацій молодий економіст стверджував, що в XII—XIV ст. існувала «всеруська» культурна єдність. У подальшому Україна, незважаючи на важкі часи «панського засилля», зуміла зберегти демократичний дух Заходу і водночас увібрати в себе традиції візантійської православної цивілізації. Москва, що створила сильну державність, стала імперією тільки в результаті об'єднання з «живою й творчою культурою Малоросії». Важливу роль у перетворенні росії в імперію, на думку Савицького, відіграв Петро I, який сприяв злиттю «української живої» та московської культур. Отже, основне «імперіотворче» ядро російської імперії — «велика російська національна єдність» — сформувалася у XVIII ст. «злиттям москви і України». Тому російська культура XVIII—XIX ст. багато в чому мала українське коріння, вважав він [20].

Після буремних потрясінь 1917—1920 років П. Савицький, як і тисячі представників російської інтелектуальної еліти, опинився в еміграції. Поряд з М. Трубецьким він став одним із головних натхненників та ідеологів євразійства. У ставленні до українців, української мови та культури він не змінив своїх попередніх поглядів, зокрема й щодо українського впливу на створення російської імперії та «спільно-

російської культури» [21]. А коли один із критиків назвав євразійську збірку «Исход к Востоку» «спробою національного самовизначення великоросів», то Савицький побачив у цьому «курйоз», тому що з чотирьох авторів збірки троє (сам П. Савицький, П. Сувчинський і Г. Флоровський) були тісно пов'язані з Україною. Більше того, він вважав, що враховуючи походження авторів і культурну традицію, на якій вони формувалися, то євразійство виявиться явищем такою ж мірою українським, як і великоросійським [22].

У цьому контексті доречно нагадати, що в радянській Україні, в процесі так званої літературної дискусії 1925—1928 рр., письменник і публіцист Микола Хвильовий у своїх памфлетах закликав молодих письменників вчитися на прикладі європейської, а не російської культури. Хвильовий добре знав російську літературу, й вона посідала не останнє місце в його інтелектуальному арсеналі. Але він гостро відчував небезпечну асиметрію в українсько-російських культурних відносинах; вважав, що однобічна орієнтація на російську культуру закріплювала колоніальний статус України, оберталася епігонством, позадняцтвом і мавпуванням. Ба більше, вслід за О. Шпенглером, Хвильовий переконував, що віднині саме Азія з її «соціальним пафосом» стане авангардом планетарного Відродження і буде творчо стимулювати Захід. «Євразією» письменник назве Україну — країну «на межі двох великих територій, двох енергій». Ця Україна-Євразія має історичну місію: очолити «азіатський Ренесанс», запозичивши від «фаустовської Європи» кращі досягнення її генія. Тобто, призначення України-Євразії — не протиставлення, а возз'єднання континентів у пориві творчого відродження. Цей процес стане порятунком і для росії, бо допоможе їй звільнитися від імперських синдромів і відчутти смак свободи для духовного ренесансу [23]. На думку відомого українського інтелектуала І. Дзюби, є очевидна суперечність між орієнтацією на Європу і версією «азіатського ренесансу». Однак ця суперечність знімається спільністю їхнього призначення в концепції Хвильового: пошук міжнародного контексту для відродження України [24].

Погляди П. Савицького в українському питанні поділяв й інший провідний ідеолог руху — Микола Трубецької. Стурбований зростанням, за його

словами, «культурного сепаратизму» в радянській Україні, Трубецької у програмній статті 1927 року прагнув застерегти українців від намагань створити «високу» національну культуру, яка загрожуватиме єдиній «спільноросійській» (у Трубецького — «общерусской») як основі євразійської культури. Початки цієї культури М. Трубецької бачив у XII—XIV століттях, коли культура Західної Русі (українська) й культура московської Русі (великоросійська), на його погляд, становили «дві різні редакції» «спільноросійської» культури. Однак упродовж XV, XVI й першої половини XVII ст. вони розвивалися різними шляхами [25, с. 165—166]. За Петра I, на зламі XVII і XVIII ст., відбулася «українізація великоросійської духовної культури» (тут і далі курсив М. Трубецького. — Т. П.) через «викорінення» московської редакції, і російська культура стала «єдиною». Отже, московська культура «померла», а та культура, що утвердилася в росії, стала «органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської, української культури». Навіть більше, вважав він, літературна мова, література (поезія, проза, драматургія), музика, живопис, церковна архітектура, освіта — уся духовна культура російської імперії своїм створенням зобов'язана досягненням української культури, яку принесли в росію освічені українці [25, с. 167—171].

М. Трубецької виходив також із того, що кожна культура повинна мати «верхній» і «нижній» поверхи («висока» й «низька» культури в П. Струве). Тому, переконував він, поряд із «високою» «спільноросійською» культурою у XVIII—XIX ст. природно розвивалися локальні індивідуальні культури (великоросійська, малоросійська, білоруська). На його думку, майбутня українська культура не повинна конкурувати зі «спільноросійською», а має доповнювати її, стати «індивідуацією культури спільноросійської», фактично існувати як «низька» культура. Він попереджав українців, що якщо вони відкинуть «високу» «спільноросійську» культуру, то їх чекає культурний занепад. М. Трубецької критикував українських націоналістів, «вузьких і фанатичних правих шовіністів», які «порушують» природний хід розвитку української культури. Особливо негативно відгукувався про галичан, національна самосвідомість яких, на його переконання, «спотворена» і багатівковим «долученням» до духу католицизму, і польським поневолен-

ням, і «тією атмосферою провінційно-сепаратистської національної (точніше мовної) боротьби, яка так характерна для колишньої Австро-Угорщини» [25, с. 172—173, 177—179, 183].

М. Трубецької, найвірогідніше, розумів, що його позиція буде неприйнятною для тодішньої української еміграції. Однак на публічну дискусію він погодився лише з Дмитром Дорошенком (1882—1951), відомим істориком, політичним і громадським діячем професором Українського Вільного університету у Празі. Стаття Д. Дорошенка з'явилася на сторінках «Евразийской хроніки», як і відповідь М. Трубецької українському історикові. (Доречно звернути увагу, що подібно зробив Петро Струве, вступивши у відкриту дискусію з відомим правником Богданом Кістяківським («Українець») на сторінках «Русской мысли» у 1911—1912 рр.).

Д. Дорошенко, зазначивши академізм і виваженість публікації М. Трубецької, усе ж вирішив зробити, як він пише, «деякі фактичні правки». На думку українського професора, розбіжність між двома редакціями «спільноросійської» культури починається не в XV ст., а в XIII ст., хоча вже доти між ними були відмінності в мові та побуті. На середину XVII ст. ця різниця охоплювала набагато ширші сторони життя, ніж це зазначав М. Трубецької. Кожен, хто вивчав внутрішній уклад московії та України в другій половині XVII ст., продовжував Д. Дорошенко, бачить велику різницю у сфері правових понять і судової практики, у побуті, сімейних відносинах, становищі жінки в сім'ї тощо [26, с. 42—43]. Опонуючи тезі М. Трубецької про «українізацію» московської культури, він підкреслював, що Петро I запозичив в української культури тільки окремі, переважно формальні речі, так само як і в Заході він брав не внутрішній зміст європейської цивілізації, а її зовнішні, практичні досягнення. Для самої України «відплив» культурних сил на північ, поряд із заборонними актами стосовно української культури, а також заходами економічного й політичного характеру російської влади в першій половині XVIII ст., призвів до того, що «Україна справді ставала “глухою провінцією”, а її культура втрачала здатність конкурувати з новою російською культурою, що розвивалася на півночі за допомогою українських сил». Д. Дорошенко переконаний, що як не відбулося «культурної українізації Великоросії» в тому

широкому розумінні, про яке писав М. Трубецької, так і не відбулося втрати українською інтелігенцією усвідомлення своєї культурної окремішності від великоросів. Адже українське літературне відродження XIX ст. стало одним із проявів живучості української національної й державної традиції, наголошував він [26, с. 44—46].

Оцінюючи тезу М. Трубецького про два «поверхи» культури, Д. Дорошенко побачив у ній старий рецепт «літератури для хатнього вжитку», винайдений після Валуєвського циркуляру та Емського указу, що, на його думку, не зупинило українців від створення своєї національної культури. Заперечуючи М. Трубецькому, який не вірив у можливість появи «верхнього поверху» самостійної української культури, Д. Дорошенко стверджував, що українська культура будується не на порожньому місці; адже вона бере початок від часів Володимира і Ярослава, а, за визнанням М. Трубецького, у XVII ст. саме її перейняла московія. А що українці справді зробили вагомий внесок у розвиток «спільноросійської» культури впродовж XVIII—XIX ст., то, переконаний Д. Дорошенко, незважаючи на те, що вони писали російською мовою, ця література — «продукт творчості українського генія, українського духу, і ми не думаємо від них відмовлятися, як не відмовлялися і вони від своєї української національності» [26, с. 47—48]. Він також заперечив тезу М. Трубецького про те, що нова українська культура творилася і розвивалася як ворожа до російської. На думку Д. Дорошенка, українська культура «мала самостійну позитивну мету: через національне перейти до загальнолюдського». Він був упевнений, що український народ має всі підстави для того, щоб і надалі українська культура «розвивалася органічно, повно і широко» [26, с. 49—50]¹.

¹ Д. Дорошенка у дискусії з М. Трубецьким підтримав професор О. Мищук. Вважаючи українську культуру відмінною від великоросійської, він писав: «...і своїм історичним минулим, і географічно, й культурно ми, українці, належимо до європейського культурного обшару. Європеїзація є для нас продовженням того, що в нас було й є європейського». Він також категорично заперечив твердження М. Трубецького про певну штучність виникнення української мови, її неприродність, адже «українська мова є зняряддя й ознакою нашої культури». Для нього ідеї російського діяча означали настанову на посилення провінціалізму української культури й насильницький відрив української інтелігенції від народу [26, с. 8—9, 19—24].

У своїй відповіді українському історикові М. Трубецької фактично повторив свої попередні думки, але вже не став заперечувати можливість творення українською мовою науки та «великої літератури», хоча й вважав це головним «знаряддям відмежування від спільноросійської культури». Він залишився переконаним у тому, що українська національна самосвідомість «повинна мати два елементи — спільноросійський і специфічно український». Хоча він скептично поставився до існування «загальнолюдської культури», про яку писав Д. Дорошенко, та все-таки був переконаний, що для української культури шлях «від національного до загальнолюдського» веде через «спільноросійську культуру» [27, с. 51—52, 53—54, 55—56].

Суголосні Трубецькому погляди в «українському питанні» мала більшість провідників євразійського руху. Так, історик Георгій Вернадський, син відомого вченого, першого президента української Академії наук Володимира Вернадського, підготував окрему публікацію під назвою «Князь Трубецької и украинский вопрос», написану ймовірно 1938 р. На відміну від Трубецького, Вернадський вважав, що «українське питання» не можна розглядати поза політикою, лише у мовному й культурно-історичному контекстах. Адже саме політичні реалії, в тому числі й перебування західноукраїнських земель за межами СРСР, складна міжнародна обстановка, викликана Мюнхенським пактом 1938 р., неоднозначні німецько-радянські відносини ускладнюють взаємини між росіянами та українцями. Попри розуміння цих обставин, він все ж висловлював сподівання, що між російським і українським народами відновляться справжнє єднання й співпраця, і що обидва народи зможуть продовжити свою спільну роботу в розбудові Євразійського світу [28, с. 71—77].

Наростання в Європі воєнної загрози, політична наївність ідеологів євразійства, яка дозволить проникнути в їхнє середовище більшовицьким агентам, складність теорії для більшості російської емігрантської молоді, до якої вони переважно апелювали, — ось неповний перелік причин, що зумовлять занепад євразійського руху напередодні Другої світової війни.

З погляду історії мину не так багато часу, як в останні роки існування СРСР низка російських інтелектуалів зверне свої погляди на спадщину євразійців.

Своєрідною проміжною ланкою між емігрантським і новим пострадянським євразійством (неоєвразійством) стане творчість історика, географа й етнографа Лева Гумільова (1912—1992), «останнього євразійця», за його ж словами. Син розстріляного більшовиками поета Миколи Гумільова та поетеси Анни Ахматової, який пройшов через арешти і табори, під кінець життя отримав широку популярність своїми працями «Етногенез и биосфера Земли», «От Руси до России», «Древняя Русь и Великая степь» та ін., написаними під значним впливом євразійських ідей. Популярність поглядів Л. Гумільова у часи «перебудови» та в пострадянській Росії німецький дослідник Ш. Відеркер пояснює тим, що його теорія легітимізує антизахідний шлях Росії, територіальне відновлення СРСР, а також пропонує «псевдонаукову аргументацію в запереченні демократії й ринкової економіки» [29, с. 18].

Найвпливовіші ідеологи нового євразійства — філософи Олександр Панарін (1940—2003) та Олександр Дугін — набули популярності у російському публічному просторі впродовж 1990-х років. У низці своїх публікацій О. Панарін стверджував, що в історії «росія виступала не як національна держава, а як певний тип цивілізації, скріплений, як і будь-яка цивілізація, світовою релігією». Не заперечуючи універсальної значущості багатьох досягнень і цінностей Заходу, Панарін вважав, що Росії потрібно шукати нову геополітичну ідею, яка б урахувала серединний — між Сходом і Заходом — статус Росії. Філософ окреслював таку ідею, як можливість утворення «специфічної євразійської спільноти нового, демократичного типу» [30, с. 205—206, 208, 210]. На його думку, євразійський проект передбачає вирішення двох основних завдань: «відновлення цілісності пострадянського простору й відродження духовного тону нації». Таку націю, очевидно для Панаріна, складають три споріднені східнослов'янські народи — росіяни, українці та білоруси, адже вони — «серцевина великої російської держави». Реалізація євразійського проекту дозволить стабілізувати становище Росії як наддержави, що «задовольнить російську національну самосвідомість», унормувати відносини між слов'янами і мусульманами, а також урегулювати відносини Росії та Заходу «шляхом визнання природних кордонів між західноєвропейським та євразійським цивілізацій-

ними просторами», переконував він. Панарін поділяв думку російського панслависта XIX ст. К. Леонтьєва, що в умовах цивілізаційної гегемонії Заходу тільки потужність православної ідеї може втримати слов'ян разом. (Нагадаємо, що цих поглядів дотримувалися і євразійці 1920-х років). Він вказував на небезпеку для євразійського проекту зростання національної самосвідомості в Україні та Білорусі, зазначаючи, що «націоналізм об'єктивно служить вестернізації й прямо ворожий як слов'янській єдності, так і збереженню візантійської спадщини — гаранта нашої цивілізаційної специфіки» [31, с. 66, 72, 74]. З часом у своїх працях Панарін відійшов від євразійської тематики і все більше еволюціонував у бік православного російського націоналізму [32, с. 147].

Сучасні дослідники, окреслюючи неоевразійство як ідеологію різних консервативних течій, що сформувалися в Росії впродовж 1990-х років, особливу увагу приділяють теоретичній спадщині й діяльності О. Дугіна [2, с. 44—67; 33, 34, 35, 36]. У системному вигляді погляди філософа та публіциста знайшли відображення в найвідомішій його праці «Основы геополитики: Геополитическое будущее России», що побачила світ у 1997 р. О. Дугін, відштовхуючись від класичного євразійства, яке наголошувало на протиставленні «романо-германської» Європи — Росії-Євразії, протиставляє «євразійство» і «атлантизм». Він стверджує, що Європа і Росія-Євразія мають об'єднатися проти спільного ворога — США, які втілюють всесвітнє зло у формі глобалізації й «мондіалізму». Щоб успішно вести боротьбу проти загрози з-за океану, Росія повинна посилити стратегічні осі Москва-Берлін, Москва-Токіо і Москва-Тегеран [37, с. 214—245]. Дугін був переконаний, що «Росія без імперії є немислима» [37, с. 193—213], а найбільшою небезпекою на шляху і відновлення імперії, і реалізації євразійського проекту є незалежна Україна. Він писав: «Україна як самостійна держава з будь-якими територіальними амбіціями становить велику небезпеку для всієї Євразії, і без вирішення української проблеми взагалі немає сенсу говорити про континентальну геополітику» [37, с. 347—348]. У спеціальному розділі під назвою «Геополітична декомпозиція України» Дугін стверджував, що «існування України в теперішніх кордонах і з теперішнім статусом “суверенної держави” дорівнює нанесенню страшного уда-

ру геополітичній безпеці Росії, який є рівнозначний вторгненню на її територію. Подальше існування унітарної України неприпустимо». За його задумами, відповідно «геополітичній та етнокультурній реальності», Україна має бути поділена на «декілька поясів». Східна Україна (від Чернігова до Азовського моря), що пов'язана з Росією «культурно, історично, етнічно, релігійно... може скласти самостійний геополітичний регіон з широкою автономією, але в безумовному і найміцнішому союзі з Москвою». Крим має отримати максимальну автономію «за прямого стратегічного контролю Москви», але з урахуванням соціально-економічних інтересів України та етнокультурних вимог кримських татар. Центральна частина України (з Києвом та Одесою) — «ця православна Малоросія є геополітичною реальністю, культурно спорідненою із Східною Україною і, безумовно, такою, що входить до євразійської політичної системи». Західна Україна, тобто Волинь, Галичина Закарпаття, можуть скласти «західноукраїнську федерацію» зі значним ступенем автономії (аж до політичної), з метою відірвати ці прозахідні («підривні») території від «православної і загалом проросійського всеукраїнського простору» [37, с. 379—383]. Як бачимо, Дугін запропонував ідею встановлення фактичного контролю Москви над Україною, щоправда, тоді ще без прямої анексії. Недаремно українська дослідниця О. Пахльовська, докладно аналізуючи неоевразійство (неоевразизм у її трактуванні), попереджала, що погляди Дугіна, які набували популярності серед російського істеблшменту, можуть стати одним із «інструментів руйнування української державності» [38, с. 155].

Не без впливу публікацій О. Панаріна, О. Дугіна та інших науковців і публіцистів, які надихалися ідеями емігрантського євразійства, буде вперше сформульовано концепцію «руський мір». Її автором прийнято вважати філософа і методолога Петра Щедровицького. У лютому 2000 р., у розпал президентської виборчої кампанії, він опублікував на шпальтах ліберальної «Независимой газеты» статтю «Русский мир». У статті стверджувалося, що «у XX ст. під дією тектонічних історичних зрушень, світових воєн і революцій на планеті склався русський мір — мережева структура великих і малих спільнот, які думають і говорять російською мовою. Не таємниця, що на території, окресленій адміністративними кор-

донами рф, проживає заледве половина населення русского міра... Що більшій кількості громадян інших держав потрібна росія, то стійкіші позиції росії у світі. Основи стійкості та потрібності російська державність, що формується, може і повинна шукати в межах русского міра, в політиці конструктивно-го розвитку його світових мереж» [39].

З приходом до влади президента володимира путіна у 2000 р. неоевразійські ідеї, як і доктрина «русскій мір», стали реально впливати на внутрішню і зовнішню політику росії, зокрема й на ставлення до України та її державності. А після Помаранчевої революції й перемоги прозахідного президента Віктора Ющенка концепт «русскій мір» з акцентом на захисті прав «російськомовних» і «співвітчизників за кордоном», запереченням суверенітету України став визначальним у російсько-українських відносинах [40, с. 15—24, 30—60; 2, с. 68—111; 3, с. 78—110]. Адже політична верхівка та інтелектуали сусідньої країни так і не спромоглися переосмислити справжні причини краху СРСР, який путін назвав «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». Травмована імперська свідомість, пов'язана з розпадом СРСР — великої та сильної країни, належність до якої багато росіян ототожнювали зі своєю особистою значущістю, ментальне прагнення більшості населення країни жити в сильній державі, якої «всі бояться, але поважають», виявилися дієвим засобом згуртування народу навколо влади, запорукою політичної й соціально-економічної стабільності, активізації росії на міжнародній арені. Так, у лютому 2007 року на безпековій конференції в Мюнхені путін оголосив, що епоха однополярного світу закінчилася і що в новому світі росія буде одним із основних гравців [41]. А вже в квітні 2008 р., розмовляючи з президентом США Дж. Бушем-молодшим, путін так висловився про українську державу: «Ти ж розумієш, Джордже, що Україна — це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій — це Східна Європа, а частину, і значну, ми їй подавали!» [42].

Упродовж наступних років російська держава (багатомовний інформаційний телеканал «Russia Today», фонди «Русский мир», «Россотрудничество»), окремі політичні партії, низка публічних інтелектуалів активно популяризують ідеї «русского міра» по всьому світу. Особлива роль у просуванні

російського ідейно-політичного та культурного впливу належала Московському патріархатові та його осередкам у колишніх республіках СРСР. У листопаді 2009 року новообраний патріарх Кирил, виступаючи на відкритті Третньої асамблеї фонду «Русский мир», проголосив, що ядром «русского міра» є росія, Україна, Білорусь. Більше того, він по суті ототожнив «русскій мір» зі «святою Руссю»: «росія, Україна, Білорусь — це і є свята Русь» [43].

Подібні заяви з вуст патріарха РПЦ звучали в Києві, в липні 2013 р., на святкуванні 1025-річчя хрещення Русі. А присутній на урочистостях президент в. путін висловився однозначніше: «Є український народ, є білоруський народ та інші народи, і ми з повагою ставимося до їхньої спадщини. Але в основі, без сумніву, лежать наші спільні духовні цінності, які роблять нас єдиним народом» [44].

Перемогу Революції Гідності в Україні російська влада та політизоване суспільство сприйняли як загрозу геостратегічним інтересам росії. Навесні 2014 року, в умовах, коли вже розпочалося російське вторгнення в Крим, пресекретар очільника рф Д. Песков заявив, що президент путін «є гарантом “русского міра”», бо росія — країна, на «якій ґрунтується “русскій мір”» [45]. А 18 березня 2014 року путін виступив із промовою, в якій повідомив, що Договір про прийняття Криму та Севастополя до складу росії підписано й ратифіковано, а також заявив про готовність захищати «русскій мір» усіма доступними засобами [46].

В умовах російсько-української гібридної війни чіткіших обрисів набуває поняття «русскій мір», все більше переплітаючись з ідеями неоевразійства. Так, О. Дугін виступив одним із найактивніших прихильників «Новоросії» й подальшої анексії українських територій. Його заклик «вбивати, вбивати й вбивати» українців викликав обурення в російському суспільстві, і він був звільнений з Московського державного університету, професором якого працював з 2009 р. [47]. А в «Доктрині Русского мира» (за редакцією В. Авер'янова) стверджувалося, що «євразійський проект є найбільш точною і вивірною формою реального цивілізаційного будівництва Русского міра», що «цілісність України не була і не може бути самоцінною для росіян і Русского міра... Україна — рукотворний продукт, спрямований на фрагментацію й увічнення поділу російського (східнослов'янського)

народу, який опинився волею Провидіння в різних політичних утвореннях» [48].

Своєрідним втіленням ідей і доктрини «русскій мір», і євразійського проекту можна вважати статтю в. путіна, розміщену на президентському сайті 12 липня 2021 р. російською та українською мовами. У розлоговому тексті під назвою «Про історичну єдність росіян і українців» (міністерство оборони рф додало текст до переліку «обов'язкових для вивчення тем військово-політичної підготовки») путін, покликаючись на «історико-культурні» аргументи, стверджував, що «справжня суверенність України можлива саме в партнерстві з росією. Наші духовні, людські, цивілізаційні зв'язки формувалися століттями, сягають одних джерел, гартувалися загальними випробуваннями, досягненнями та перемогами». Повторивши старі імперські міфи про штучність української державності, про те, що умовний Захід (йшлося насамперед про США) хоче «перетворити Україну на бар'єр між Європою і росією, на плацдарм проти росії», він фактично шантажував і Україну, і цивілізований світ повномасштабним воєнним конфліктом [49]. А 24 лютого 2023 року путінська росія розпочала реалізовувати свою нав'язливу ідею: відновити історичну росію/СРСР, де немає місця незалежній Україні, українській нації, мові та культурі.

З того часу західні ЗМІ стали називати ідеолога нового євразійства О. Дугіна «мозком путіна», наголошуючи на його визначальному впливові на погляди російського диктатора щодо України [50; 51]. Про Дугіна писатимуть ще більше, в тому числі й на Заході, після загибелі його доньки 20 серпня 2022 р. [52; 53]. За рік після початку повномасштабної російсько-української війни у великій програмній статті Дугін стверджував, що росія опинилася в стані «повноцінної й важкої війни» не тільки з Україною, але й з «колективним Заходом». Погрожуючи світові застосуванням ядерної зброї, він проголошував, що Україна — приречена, а росія у цій війні програти не може. Розмірковуючи про сценарії такої перемоги, Дугін писав, що «повною перемогою росії було б звільнення всієї території України від контролю прозахідного нацистського режиму та відтворення історичної єдності як держави східних слов'ян, так і великої євразійської держави» [54].

О. Дугін, якого Україна проголошувала і персонально нон грата, і забороняла до ввезення на терито-

рію держави його книг, 20 вересня 2018 р. потрапив до списку осіб, які становлять загрозу національній безпеці України [55]. Він також з 2014 р. перебуває під санкціями США і Канади, а 6 жовтня 2022 р. Євросоюз вніс його у восьмий пакет санкцій проти росії [56]. З 7 січня 2023 р. Дугін, як і автор першої концепції «русскій мір» П. Щедровицький, за антиукраїнську діяльність потрапили під санкції РНБО [57]. У підозрі СБУ, висунутій Дугіну 14 червня 2023 р., йдеться про те, що він є одним із ключових ідеологів агресивної політики рф і геноциду українського народу, та у своїх численних виступах, друкованих виданнях і публікаціях заперечує існування України як суверенної держави й закликає до її збройного захоплення російськими військами [58]. Як бачимо, колишні респектабельні філософи та впливові публічні інтелектуали, натхненники і творці доктрини «русскій мір», підтримуючи й оправдовуючи злочинну війну росії проти України, опинилися під українськими і міжнародними санкціями, в ізоляції від цивілізованого світу.

Висновки. Інтелектуальна історія концепту «русскій мір» віддзеркалює, як він еволюціонував з філософської абстракції в ідеологічний інструмент агресії проти сусідніх країн, а російська мова, культура, православна церква перетворилися в загрозу, нарівні із військовою силою. Джерелами, що жили «русскій мір», стали месіанські та імперські ідеї минулого, зокрема, «москва — Третій Рим», слов'янофільство, панславизм. У пошуках виходу з кризи національної й культурної ідентичності, породженій розпадом СРСР, російська інтелектуальна, а згодом і політична еліта звернула свої погляди на спадщину євразійців 1920-х—1930-х років. Тоді, у відповідь на крах російської імперії та прихід до влади більшовиків, група молодих учених, емігрантів з росії, сформувала вчення про росію-Євразію як самобутню цивілізацію, творцем і рушієм розвитку якої мала б стати «триєдина нація» росіян, українців і білорусів. У низці видань М. Трубецької та інші лідери євразійства прагнули переконати українців у згубності їхніх намірів захищати й розвивати національну культуру українською мовою, бо це загрожувало «спільноросійській» культурі, російській імперській державності, творцями якої упродовж декількох століть були й українці. Така позиція викликала неприйняття й гостру критику з боку

чільних представників української еміграції, зокрема Д. Дорошенка, О. Мицюка та інших. У своїх публікаціях вони аргументовано заперечили підходи й оцінки М. Трубецького та його однодумців щодо виникнення й перспектив української мови і культури, здатності українського народу до створення власної державності.

Пройдуть роки й ідеологи відродженого євразійства, насамперед О. Дугін, відштовхуючись від фундаментальних засад своїх попередників, але і запозичуючи західні інтелектуальні течії, витворили такі ідеологічні конструкти, в яких українцям пропонують обирати між двох лих: не існувати взагалі чи існувати як Малоросія і малороси — складові «триєдиної нації» та євразійської цивілізації. Неоевразійські ідеї органічно вплелися в доктрину «руського міра», що стала осердям політики й неоімперської практики путінської росії, обґрунтуванням повномасштабної війни проти України.

1. Плохій С. *Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні*. Пер. з англ. Харків: Фоліо, 2019. 308 с.
2. Якубова Л. *«Русский мир» в Україні: на краю прірви*. Київ: Кліо, 2018. 384 с.
3. Якубова Л. *Євразійський розлом. Україна в добу гібридних викликів. Видання друге, переробл.* Київ: Кліо, 2020. 392 с.
4. Snyder T. We should say it. Russia is the Fascist. *The New York Times*. 2022. 19.05. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (Last accessed: 9.08.2023).
5. Якубова Л. Онтологія рашизму: Україна як alter ego Росії. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 78—92.
6. Денисенко В. *Як зруйнувати русскій мір*. Київ: Наш Формат, 2023. 208 с.
7. Эпштейн М. *Русский антимир. Политика на грани апокалипсиса*. Нью-Йорк: Franc-Tireur USA, 2023. 248 с.
8. Трубецкой Н. *Европа и Человечество*. София: Рос.-Болг. кн-во, 1920. 82 с.
9. Савицкий П. Европа и Евразия: (по поводу брошюры князя Н.С. Трубецкого «Европа и Человечество»). *Русская мысль*. 1921. № 1—2. С. 119—138.
10. *Исход к Востоку: Предчувствия и свершения: Утверждения евразийцев*. Кн. 1. Статьи П. Савицкого, П. Сувчинского, кн. Н.С. Трубецкого и Георгия Флоровского. София: Рос.-болг. кн-во, 1921. 125 с.
11. Ларюэль М. *Идеология русского евразийства, или Мысли о величии империи*. Москва: Наталис, 2004. 288 с.
12. Антропов О. *Российская эмиграция в поиске политического объединения (1921—1939)*. Астрахань: Астраханский ун-т, 2008. 326 с.
13. Люкс Л. Евразийская идеология в европейском контексте. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. Русское издание*. 2009. № 1. С. 39—56. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss11.html> (дата звернення: 10.08.2023).
14. Байссвенгер М. «Консервативная революция» в Германии и движение евразийцев: точки соприкосновения. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. Русское издание*. 2009. № 2. С. 23—40. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss12.html> (дата звернення: 10.08.2023).
15. Bassin M., Glebov S., Laruelle M. *Between Europe and Asia: The Origins, Theories and Legacies of Russian Eurasianism*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2015. 288 p.
16. Шнирельман В. Русские, нерусские и евразийский федерализм: евразийцы и их оппоненты в 1920-е годы. *Славяноведение*. 2002. № 4. С. 3—20.
17. Андрієвський Д. Євразійство. *Тризуб*. 1926. Ч. 40. С. 7—12.
18. Мицюк О. *Євразійство*. Прага: Накладом автора, джерело Kramerius, 1930. 28 с.
19. Полещук Т. Українська чи «спільноросійська» («общерусская») культура: з історії українсько-російських інтелектуальних дискусій останніх десятиліть XIX — початку XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: На пошану професора Романа Шуста*. 2019. С. 741—758.
20. Савицкий П.Н. Борьба за империю. Империализм в политике и экономике. *Русская мысль*. 1915. № 2. С. 68—71.
21. Савицкий П.Н. Великороссия и Украина в русской культуре. *Родное слово*. 1926. № 8. С. 10—14.
22. Савицкий П.Н. *В борьбе за евразийство. Polemika вокруг евразийства в 1920-х годах*. Париж: Евраз. книгоиз-во, 1931. 54 с.
23. Хвильовий М. Візія Азіатського ренесансу і Україна. *Твори: в п'ятьох томах*. Нью-Йорк; Балтімор; Торонто: Об'єднання українських письменників «Слово»; Українське видавництво «Смолокип» імені В. Симоненка, 1983. Т. 4. С. 419—422.
24. Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азіатський ренесанс» і «психологічна Європа». *Дзеркало тижня*. 2005. 14.10.
25. Трубецкой Н. К «украинской проблеме». *Евразийский временник*. 1927. Кн. 5. С. 165—184.
26. Дорошенко Д. К «украинской проблеме». По поводу статьи кн. Н.С. Трубецкого. *Евразийская хроника*. 1928. Кн. 10. С. 41—51.
27. Трубецкой Н. «Ответ Д.И. Дорошенку». *Евразийская хроника*. 1928. Кн. 10. С. 51—59.
28. Дворниченко А.Ю. Г.В. Вернадский об Украине и украинском вопросе (К публикации статьи Г.В. Вернадского «Князь Трубецкой и украинский вопрос»).

- Вестник Санкт-Петербургского университета.* Сер. 2. 2015. Вып. 2. С. 71—77.
29. Видеркер Ш. Восприятие трудов Л.Н. Гумилева в позднесоветский и постсоветский периоды: интеллигенция России в поисках ориентиров. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2012. № 1. С. 7—20. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss17.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 30. Панарин А.С. Цивилизационный процесс в России: опыт поражения и уроки на завтра. *Знамя.* 1992. № 7. С. 195—210.
 31. Панарин А.С. Евразийский проект в миротемном контексте. *Восток.* 1995. № 2. С. 66—79.
 32. Ларюэль М. Александр Панарин и «цивилизационный национализм» в России. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2009. № 2. С. 143—158. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss12.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 33. Умланд А. Формирование праворадикального «неоевразийского» интеллектуального движения в России (1989—2001 гг.). *Форум восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2009. № 1. С. 93—104. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss11.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 34. Видеркер Ш. «Континент Евразия»: классическое евразийство и геополитика в изложении Александра Дугина. *Форум восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2010. № 1. С. 5—14. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss13.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 35. Шеховцев А., Умланд А. *Philosophia Perennis* и «неоевразийство»: роль интегрального традиционализма в утопических построениях Александра Дугина. *Форум восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2010. № 2. С. 169—186. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss14.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 36. Ингрэм А. Геополитика и неонацизм Александра Дугина в контексте постсоветской России. *Форум восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2011. № 2. С. 7—33. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss16.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 37. Дугин А. *Основы геополитики: Геополитическое будущее России.* Москва: Артогея, 1997. 599 с.
 38. Пахлевска О. Неоераизм, кризис русской идентичности в Украине. Часть вторая. *Форум восточноевропейской истории и культуры. Русское издание.* 2011. № 2. С. 127—156. URL: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss16.html> (дата звернення: 10.08.2023).
 39. Щедровицкий П. Русский мир. *Независимая газета.* 2000. 11.02. URL: http://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html (дата звернення: 9.08.2023).
 40. *Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп.* За ред. В.М. Яблонського та С.І. Здіорука. Київ: НІСД, 2014. 95 с.
 41. *Выступление В.В. Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики и безопасности.* 2007. 10.02. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 10.08.2023).
 42. *Путін — Бушу: «Україна — це не держава».* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/> (дата звернення: 10.08.2023).
 43. Бабинський А. Війна за «русский мир» чи «Святу Русь»? Ідеологічні корені російської агресії. *Наукові записки УКУ: Богослов'я.* 2023. Вип. 10. С. 225—251. DOI: 10.47632/2075-4817-2023-10-225-251.
 44. *27 липня 2013 року: День, коли Путін оголосив Україні війну.* URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/27-lipnya-2013-roku-den-koli-putin-ogolosiv-ukrayini-viynu-20170727613074> (дата звернення: 10.08.2023).
 45. *Россия поможет русским в Украине — пресс-секретарь Путина.* URL: https://news.liga.net/politics/news/rossiya_pomozhet_russkim_v_ukraine_press_sekretar_putina (дата звернення: 10.08.2023).
 46. *Обращение Президента Российской Федерации.* 2014. 18.03. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 10.08.2023).
 47. Атанесян Г. *Фашизм та евразийство. Як Олександр Дугін, який ненавидить і боїться Україну, пов'язаний з Кремлем.* URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62699184> (дата звернення: 10.08.2023).
 48. Доктрина Русского мира (Доклад под редакцией В. Аверьянова). *Доктрина Русского мира.* Москва: Книжный мир, 2016. Издательский текст. URL: http://www.litres.ru/pades/biblio_book/?art=23318523&lfrom=92259001 (дата звернення: 10.08.2023).
 49. «Суміш невігластва та агресії»: російські та українські історики — про статтю Путіна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840> (дата звернення: 10.08.2023).
 50. Barbashin A., Thoburn H. Putin's brain. Alexander Dugin and the philosophy behind Putin's invasion of Crimea. *Foreign Affairs.* 2014. 31.03. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-31/putins-brain> (Last accessed: 10.08.2023).
 51. Drehle Von L. The man known as «Putin's brain» envisions the splitting of Europe — and the fall of China. *The Washington Post.* 2023. 22.03. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/22/alexander-dugin-author-putin-deady-playbook/> (Last accessed: 10.08.2023).
 52. *Олександр Дугін — пророк чи російський фашист? Захід про вбивство доньки «мозку Путіна».* URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62639823> (дата звернення: 9.08.2023).
 53. *Атака на «путінського Распутіна». Що означає для Росії вбивство дочки Олександра Дугіна та які сили можуть за ним стояти. — Світові ЗМІ.* URL:

- <https://nv.ua/ukr/world/countries/hto-vbiv-donku-dugina-i-shcho-ce-oznachaye-oglyad-zahidnih-zmi-50264789.html> (дата звернення: 9.08.2023).
54. Дугин А. СВО: год первый. Смена парадигмы. URL: <https://www.geopolitika.ru/article/svo-god-pervyy-smena-paradigmy> 2022.21.02. (дата звернення: 9.08.2023).
55. «Чорний список» Мінкульту поповнився чотирма російськими письменниками та політологами. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/09/24/7192983/> (дата звернення: 10.08.2023).
56. Official Journal of the European Union. L259 I. 2022. Vol. 65. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2022:259I:FULL&from=EN> (Last accessed: 10.08.2023).
57. Указ Президента України № 4/2023 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 січня 2023 р. «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/42023-45517> (дата звернення: 10.08.2023).
58. СБУ повідомила про підозру ідеологу рашизму Олександру Дугіну. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-ideolohu-rashyzmu-oleksandru-duhinu> (дата звернення: 11.08.2023).
- Laryujel, M. (2004). *Ideology of Russian Eurasianism, or Thoughts on the Greatness of Empire*. Moscow: Natalis [in Russian].
- Antropov, O. (2008). *Russian emigration in search of political unification (1921—1939)*. Astrahan: Astrahanskiy un-t [in Russian].
- Lyuks, L. (2009). Eurasian ideology in the European context. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 1, 39—56. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss11.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Bayssvenger, M. (2009). «Conservative revolution» in Germany and the Eurasianist movement: points of contact. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 2, 23—40. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss12.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Bassin, M., Glebov, S. & Laruelle, M. (Eds.). (2015). *Between Europe and Asia: The Origins, Theories and Legacies of Russian Eurasianism*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Shnirelman, V. (2002). Russians, non-Russians and Eurasian federalism: Eurasians and their opponents in the 1920s. *Slavyanovedenie*, 4, 3—20 [in Russian].
- Andriievs'kyj, D. (1926). Eurasianism. *Tryzub*, 40, 7—12 [in Ukrainian].
- Mytsiuk, O. (1930). *Eurasianism*. Praha: Nakladom avtora, dzherelo Kramerius [in Ukrainian].
- Poleshchuk, T. (2019). Ukrainian or «all-Russian» culture: from the history of Ukrainian-Russian intellectual discussions of the last decades of the nineteenth and early twentieth centuries. *Visnyk of Lviv University. Series historic. Special issue: Academic essays in honor of professor Roman Shust* (Pp. 741—758) [in Ukrainian].
- Savitsky, P.N. (1915). Struggle for Empire. Imperialism in politics and economy. *Russkaya mysl*, 12, 68—71 [in Russian].
- Savickij, P.N. (1926). Velikorossiya and Ukraine in Russian culture. *Rodnoe slovo*, 8, 10—14 [in Russian].
- Savickij, P.N. (1931). *In the Struggle for Eurasianism. Polemics around Eurasianism in the 1920s*. Parizh: Evraz. knigoiz-vo [in Russian].
- Khvyl'ovij, M., & Kostiuk, H. (Ed.). (1983). *The Vision of the Asian renaissance and Ukraine*. Works: in five volumes (Vol. 4, pp. 419—422). N'iu-Jork; Baltimor; Toronto: Ob'iednannia ukrains'kykh pys'mennykiv «Slovo»; Ukrains'ke vydavnytstvo «Smoloskyp» imeni V. Symonenka [in Ukrainian].
- Dziuba, I. (2005, 14.10). Mykola Khvylovyi: «Asian Renaissance» and «Psychological Europe». *Dzerkalo tyzhnia* [in Ukrainian].
- Trubeckoj, N. (1927). Toward the «Ukrainian problem». *Evrazijskij vremennik*, 5, 165—184 [in Russian].
- Doroshenko, D. (1928). Toward the «Ukrainian problem». Concerning the article by pr. N.S. Trubetskoy. *Evrazijskaya hronika*, 10, 41—51 [in Russian].

REFERENCES

- Plokhij, S. (2019). *The Lost Kingdom. The History of the Russian World from 1470 to the Present*. Translated from English. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Yakubova, L. (2018). «Russian World» in Ukraine: on the edge of the abyss. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
3. Yakubova, L. (2020). *Eurasian rift. Ukraine in the Age of Hybrid Challenges*. Second edition, revised. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
- Snyder, T. We should say it. Russia is the Fascist. *The New York Times*. 19.05.2022. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (Last accessed: 9.08.2023).
- Yakubova, L. (2022). The Ontology of Rashism: Ukraine as an alter ego of Russia. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 4, 78—92 [in Ukrainian].
- Denysenko, V. (2023). *How to destroy the Russian world*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Epshteyn, M. (2023). *Russian Anti-World. Politics on the brink of apocalypse*. New York: Franc-Tireur USA [in Russian].
- Trubetskoy, N. (1920). *Europe and Humankind*. Sofiya: Ros.-bolg. kn-vo [in Russian].
- Savitskiy, P. (1921). Europe and Eurasia: (on the brochure of prince N.S. Trubetskoy «Europe and Humankind»). *Russkaya mysl*, 1—2, 119—138 [in Russian].
- Savitsky, P., & Suvchinsky, P. (Eds.). (1921). *Exodus to the East: Premonitions and Fulfilments: The Assertions of the Eurasians* (Book 1). Sofiya: Ros.-bolg. kn-vo [in Russian].

- Trubetskoy, N. (1928). Reply to D.I. Doroshenko. *Evrazijskaya hronika*, 10, 51—59 [in Russian].
- Dvornichenko, A. (2015). G.V. Vernadsky about Ukraine and the Ukrainian question (Toward the publication of G.V. Vernadsky's article «Prince Trubetskoy and the Ukrainian question». *Yestnik of St. Petersburg University* (Ser. 2, issue 2, pp. 71—77) [in Russian].
- Viderker, Sh. (2012). Perception of L.N. Gumilev's works in the late Soviet and post-Soviet periods: Russian intelligentsia in search of reference points. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 1, 7—20. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss17.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Panarin, A.C. (1992). Civilisation Process in Russia: Experience of Defeat and Lessons for Tomorrow. *Znamya*, 7, 195—210 [in Russian].
31. Panarin, A.S. (1995). Eurasian project in the world-system context, *Vostok*, 2, 66—79 [in Russian].
- Laryujel, M. (2009). Alexander Panarin and «civilizational nationalism» in Russia. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 2, 143—158. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss12.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Umland, A. (2009). Formation of the right-radical «Neo-Eurasian» intellectual movement in Russia (1989—2001). *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 1, 93—104. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss11.html> (Last accessed: 10.08.2023).
- Viderker, Sh. (2010). «Continent Eurasia»: classical Eurasianism and geopolitics as presented by Alexander Dugin. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 1, 5—14. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss13.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Shehovcev, A., & Umland, A. (2010). Philosophia Perennis and «Neo-Eurasianism»: the role of integral traditionalism in the utopian constructions of Alexander Dugin. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 2, 169—186. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss14.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Ingram, A. (2011). Alexander Dugin's Geopolitics and Neofascism in the Context of Post-Soviet Russia. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 2, 7—33. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss16.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Dugin, A. (1997). *Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia*. Moscow: Artogeya [in Russian].
- Pahlevska, O. (2011). Neo-Eurasism, the crisis of Russian identity in Ukraine. Part two. *Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kulturyi. Russkoe izdanie*, 2, 127—156. Retrieved from: <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/inhaltruss16.html> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Shchedrovickij, P. (2000, 11.02). Russian world. *Nezavisimaya gazeta*. Retrieved from: http://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html (Last accessed: 9.08.2023) [in Russian].
- Yablons'kyj, V.M., & Zdioruk, S.I. (Ed.). (2014). *Ukraine and the project of the Russian world: Analytical supplement*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- (2007, 10.02). *Vladimir Putin's speech at the Munich political and security conference*. Retrieved from: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- (2008, 7.04). *Putin to Bush: «Ukraine is not a state»*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].
- Babyns'kyi, A. (2023). War for the «Russian world» or «Holy Rus?» Ideological roots of Russian aggression. *Naukovi zapysky UKU: Bohoslovia*, 10, 225—251. DOI: 10.47632/2075-4817-2023-10-225-251 [in Ukrainian].
- July 27, 2013: *The day Putin declared war on Ukraine*. Retrieved from: <https://www.depo.ua/ukr/life/27-lipnya-2013-roku-den-koli-putin-ogolosiv-ukrayini-vinyu-20170727613074> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].
- Russia will help Russians in Ukraine — Putin's press secretary*. Retrieved from: https://news.liga.net/politics/news/rossiya_pomozhet_russkim_v_ukraine_press_sekretar_putina (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- (2014, 18.03). *Address of the President of the Russian Federation*. Retrieved from: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603> (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- Atanesian, H. (2022, 27.08). *Fascism and Eurasianism. How Alexander Dugin, who hates and fears Ukraine, is connected to the Kremlin*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62699184> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].
- Averyanov, V. (Ed.). (2016). *The Doctrine of Russian world. In Doctrine of the Russian world. Publisher's text*. Moscow: Knizhny mir. Retrieved from: http://www.litres.ru/pades/biblio_book/?art=23318523&lfm=92259001 (Last accessed: 10.08.2023) [in Russian].
- «A mix of ignorance and aggression»: *Russian and Ukrainian historians on Putin's article*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].
- Barbashin, A., & Thoburn, H. (2014). «Putin's brain». Alexander Dugin and the philosophy behind Putin's invasion of Crimea. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-31/putins-brain> (Last accessed: 10.08.2023).
- Drehle, Von L. (2023, 22.03). The man known as «Putin's brain» envisions the splitting of Europe — and the fall of China. *The Washington Post*. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/22/alexander-dugin-author-putin-deady-playbook/> (Last accessed: 10.08.2023).
- Is Alexander Dugin a prophet or a Russian fascist? An event about the murder of the daughter of Putin's brain*. Re-

- rieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62639823> (Last accessed: 9.08.2023) [in Ukrainian].
- Attack on Putin's Rasputin. What does the murder of Alexander Dugin's daughter mean for Russia and what forces may be behind it* — *World Media*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/world/countries/hto-vbiv-donku-dugina-i-shcho-ce-oznachaye-oglyad-zahidnih-zmi-50264789.html> (Last accessed: 9.08.2023) [in Ukrainian].
- Dugin, A. (2023, 21.02). *SWO: Year one. Paradigm shift*. Retrieved from: <https://www.geopolitika.ru/article/svo-god-pervyy-smena-paradigmy> (Last accessed: 9.08.2023).
- Four Russian writers and political scientists have been added to the Ministry of culture's «black list»*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/09/24/7192983/> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].
- (2022). *Official Journal of the European Union* (Vol. 65). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2022:2591:FULL&from=EN> (Last accessed: 10.08.2023).
- Decree of the President of Ukraine № 4/2023 «On the decision of the National security and defense council of Ukraine of January 6, 2023» «On the application and amendments to personal special economic and other restrictive measures (sanctions)»*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/42023-45517> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].
- The SBU served a notice of suspicion to racist ideologue Oleksandr Dugin*. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomya-pro-pidozru-ideolohu-rashyzmu-oleksandru-duhinu> (Last accessed: 10.08.2023) [in Ukrainian].